

ri meşrû (bid'at) vergilerden biri olan firda, 1792'de *firdatü't-tahrîr* adı altında diğer meşrû olmayan bütün vergilerin yerini alan genel bir vergi haline geldi. Firda düzenli şekilde alınan bir vergi olmadığı gibi her yerde de aynı zamanda uygulanmamaktaydı. Mahallî yöneticiler paraya ihtiyaçları olduğu zamanlarda firda toplarlardı. Her mahallî birime veya şahsa yüklenen verginin miktarı ödeme gücüne ve idarenin para ihtiyacına göre değişmekteydi. Bununla birlikte Mısır hükümetinin bazan bütün Mısır halkına firda vergisi yüklediği de oluyordu. Bu vergi Kahire'ye gönderilmeksizin mahallî idareler tarafından harcandığı halde merkezî hazinenin gelir gider hesaplarına dahil edilirdi. Diğer taraftan firda Mısır beylerinin yani kâşiflerin "keşûfiyye-i cedîd" vergilerinin içinde yer almaktaydı. 1798'de bu şekilde 7.096.194 para tahsil edilmişti. Bu miktar toplam hazine gelirlerinin yaklaşık yirmide biriydi. Mısır'ı işgal eden Fransızlar 1801'de firdayı ve Osmanlı dönemi vergilerinin büyük bölümünü kaldırdılar.

Fransızlar'ın Mısır'dan ayrılmasından sonra Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa firdayı tekrar koydu. Artan ordu ve donanma masraflarını karşılamak için müslüman olan ve olmayan her erkeğin gelirinden (*firdatü'r-ruûs*) yıllık olarak % 8 veya 12 nisbetinde ve âzami 500 kuruşu geçmeyecek şekilde firda tahsil edilmeye başlandı. Avrupalılar ve yabancı konsolosların hizmetlisi olarak çalışan yerli görevliler bu vergiden muaf tutuldular. Büyük şehir merkezlerinde esnaf ve işçilerin gelir vergileri memurların maaşı üzerinden toplanmaktaydı. Köy ve kasabalarda aileler ödeme güçlerine göre üç grup halinde sınıflandırıldı. Bu dönemde firda hazine gelirlerinin yaklaşık altıda birini oluşturuyordu. Özellikle 1822'den sonra süratle artan ordu ve donanma masrafları bununla karşılanıyordu. Nitekim bu masraflar azalınca firda kaldırılmış veya aşağı seviyede tutulmuştur. Meselâ Reşîd'de bir pirinç üretim alanının nâzırı 1244'te (1828) 467 işçiden kazanç vergisi olarak 9220 kuruş firda tahsil etmişti. Ürünün az olduğu yıl 319 işçi 6309 kuruş firda ödemisti.

Mısırlılar 1833'te Suriye'yi işgal ettikleri zaman buradaki şehirlerden ve köylerden de firda vergisi aldılar. Bu amaçla vergiyi ödeyecek halk sicillere kaydedilmişti. Firda ayrıca Mısır ve Nübye'de gümrük geliri için de kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leiden 1881, "farz", "farîza" md.leri; Ceberti, *Acâ'ibü'l-âşâr*, Kahire 1306-12, II, 82, 104; E. W. Lane, *Manners and Customs of the Modern Egyptians*, London 1954, s. 134, 388, 547-548; S. J. Shaw, *The Financial and Administrative Organisation and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*, Princeton 1962, s. 72-93; *Studies in the Economic History of the Middle East* (ed. M. A. Cook), London 1970, s. 22-23; A. Marsot, *Egypt in the Reign of Mohammed Ali*, Cambridge 1984, s. 104-105, 286; M. Sobernheim, "Fırde", *İA*, IV, 642; S. J. Shaw, "Fırda", *El'2* (Fr.), II, 970.

ATILÂ ÇETİN

FİRDEVS

(الفردوس)

Cennetin tamamı veya bir bölümü için kullanılan isimlerden biri.

Sözlükte, "içinde her türlü ağacın, özellikle üzüm bağlarının bulunduğu büyük bahçe" anlamına gelen *fırdevs* (çoğulu *ferâdis*) edebiyatta, üzüm ve asmaların çoğunlukta olduğu sık ağaçlarla kaplı yemyeşil bahçeleri ifade için kullanılmıştır. İslâmî kaynaklarda *fırdevs* kelimesinin menşei hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Arapça kökenli olduğu iddia edildiği gibi Grekçe veya Farsça'dan geldiği de söylenmektedir. *Fırdevs*in sadece Şam yöresinde "bahçe" anlamında kullanıldığı, dolayısıyla Arapça'ya sonradan girdiği görüşüne karşılık, şair Hassân b. Sâbit'in bir beytinde geçen "cinân mine'l-fırdevs" ifadesi (*Dîvân*, s. 339) delil gösterilerek Araplar'ın eskiden beri bu kelimeye âşına olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Arapça'da aynı kökten gelen "çardaklanmış" anlamında *müferdes* kelimesinin bulunması, kaynağı yabancı da olsa *fırdevs*in Arapça'da yerleşmiş bir kelime olduğunu gösterir. *Fırdevs* kaynaklarda Yemâme ve Şam yöresindeki bazı yerlerin özel adı olarak da geçmektedir (*Lisânü'l-'Arab*, "fırds" md.; İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 144-145). Fahreddin er-Râzî *fırdevs*in Habeşçe bir kelime olduğunu kaydederken (*Mefâtihü'l-ğayb*, XXIII, 82) Süryânîce'den geldiğini kabul edenler de vardır (İbn Habîb es-Sülemî, s. 21). Kelimenin Arapça'ya Grekçe'den, önce *faradis* (paradeisos; paradise) biçiminde girdiği, daha sonra sunî olarak *fırdevs* müfredinin türetildiği araştırmacılar tarafından öne sürülmüştür (*İA*, IV, 642-643). Grekçe'ye ise Pehlevîce bir kelimeden (pairi-daeza) geçtiği sanılmaktadır (*Webster's Third*, II, 1636).

Fırdevs Kur'an'da biri "cennâtü'l-fırdevs" (el-Kehf 18/107), diğeri sadece "fırdevs" (el-Mü'minün 23/11) şeklinde olmak üzere iki yerde geçer. Bu âyetlerde iman edip iyi davranışlarda bulunanların *fırdevs* cennetlerine girecekleri, namazlarında huşû gösterip boş şeylerden yüz çeviren, zekâtlarını veren, iffetlerini koruyan, emanete ve verdikleri söze riayet edenlerle namazlarını sürekli kılanların burayı hakedecekleri bildirilmiştir.

Kelime, Hz. Peygamber'e nisbet edilen ve cennetten söz eden çeşitli hadislerde de geçmektedir. Bu hadislerde belirtildiğine göre *fırdevs* cennetin ortası, en yüksek ve en değerli bölgesi olup arşın altındadır. Aynı zamanda cennet ırmaqlarının fışkırdığı bir bölge olan *fırdevs* cennetleri dört tanedir; ikisinde kullanılan eşya ve süslemeler altından, diğerlerinde ise gümüşten. Yine ilgili hadislerde Hz. Peygamber ahabına Allah'tan *fırdevs* cennetlerini istemelerini tavsiye etmiş ve oğlu şehid düşen Ümmü Hârise'ye onun *fırdevs* cennetlerinin en değerlisine girdiğini müjdelemiştir (Buhârî, "Tevhîd", 22, "Cihâd", 4, 14, "Meğâzî", 9; *Müsned*, II, 335; III, 124, 197, 210; IV, 416; V, 241, 316; Tirmizî, "Şifâtü'l-cenne", 4; İbn Mâce, "Zühd", 39; Dârimî, "Rikâk", 101). Resûl-i Ekrem vefat edince kızı Fâtıma'nın, "Mekânı *fırdevs* cenneti olan babacığım" diyerek ağladığı hadis kaynaklarında belirtilir (*Müsned*, III, 197; Buhârî, "Meğâzî", 83). İbn Kayyim el-Cevziyye'nin mevkuf olarak naklettiği bir rivayette ise *fırdevs*in bizzat ilâhî kudret eliyle yaratılan varlıklardan biri olduğu kaydedilir (*Hâdî'l-ervâh*, s. 90). Muhyiddin İbnü'l-Arabî de cennet mevkileri arasında yaptığı sıralamada *fırdevs* adn cennetinden sonra ikinci sıraya koyar (bk. Şa'rânî, s. 170, 176).

İslâm âlimlerinin naslarda zikredilen bilgilere ve sahâbe yorumlarına dayanarak *fırdevs* hakkında yaptıkları açıklamaları iki noktada toplamak mümkündür. 1. *Fırdevs* cennetin tamamını ifade eden bir isimdir. Zira müzekker bir kelime olduğu halde Kur'an'da *fırdevs* karşılığında müennes zamiri kullanılmıştır (el-Mü'minün 23/11); bu da onun cennet kelimesinin yerine kullanıldığını gösterir. Ayrıca Mü'minün süresinin baş tarafında namaz kılan, zekât veren, iffetlerini koruyan ve emanete riayet eden müminlerin *fırdevs* vâris olup orada ebediyen kalacakları belirtilmiş, Meâric süresinde ise (70/22-35) bu vasıflara sahip olanların cennetlerde ağırlandıkları

Lisânü'l-‘Arab, “fırs” md.; *Webster’s Third*, II, 1636; *Müsned*, II, 335; III, 124, 197, 210, 215, 260; IV, 416; V, 241, 316; *Dârimî*, “Rikâk”, 101; *Buhârî*, “Tevhîd”, 22, “Cihâd”, 4, 14, “Meğâzî”, 9, 83; *İbn Mâce*, “Zühûd”, 39; *Tirmizî*, “Şıfatü'l-cenne”, 4, “Tefsîr”, 23/3; *Hassân b. Sâbit*, *Dîvân* (nşr. Seyyid Hanefî Haseneyn), Kahire 1983, s. 339; *İbn Habîb es-Sülemî*, *Vasf’ü'l-firdevs*, Beyrut 1987, s. 21; *Taberî*, *Câmi‘u'l-be-yân* (Bulak), XVI, 29-30; *Hakîm et-Tirmizî*, *Ne-vâdirü'l-uşûl*, İstanbul 1293, s. 129; *Zemahşerî*, *el-Keşşâf* (Kahire), III, 27; *İbnü'l-Cevzî*, *Zâ-dü'l-mesîr*, V, 199-200; *Fahreddin er-Râzî*, *Me-fâtîhu'l-ğayb*, XI, 175; XXI, 175; XXIII, 82; *Kurtubî*, *et-Tezkire*, Kahire 1405/1985, s. 518, 525; *İbn Kayyim el-Cevziyye*, *Hâdî'l-ervâh* (nşr. Yûsuf Ali Bûdeyvi), Beyrut 1411/1991, s. 84-85, 90, 144-145; *İbn Kesîr*, *en-Nihâye* (nşr. Muhammed Ahmed Abdülâzîz), Beyrut 1408/1988, II, 270-271; *Şarâni*, *el-Yevâkıf ve'l-cevâhir*, Kahire 1317 — Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma’rife), s. 170, 176; D. B. Macdonald, “Firdevs”, *İA*, IV, 642-643.

M. SAİD ÖZERVARLI

□ EDEBİYAT. Firdevs divan edebiyatında “cennet, cennet bahçesi, bahçe” gibi esas anlamının yanında “firdevs-i berîn, firdevs-i a'lâ, bağ-ı firdevs, gülşen-i firdevs” gibi tamlamalarla birlikte sevgilinin bulunduğu yeri, yüzünü ve çeşitli güzelliklerini ifade etmek için teşbih, mecaz, istiare, tenâsüp ve kinaye yoluyla kullanılmıştır. İrmak ve pınarların kaynadığı, görülmemiş ve duyulmamış güzelliklerin, hûrilerin, muhteşem köşk ve sarayların bulunduğu zümrüt gibi yemyeşil bir mekân olarak tasvir edilen firdevs cennet, adn, behişt, ravza gibi kelimelerle ve bunların çağrıştırdığı hûri, gılman, hulle, istebrak, selsebil, bağ, gülşen, tûbâ, saray, dîdar, arş, fers, livâ gibi unsurlarla birlikte zikredilir. Meselâ bahar mevsiminde tabiatın yeşile, çeşitli güzelliklere bürünmesi firdevs cennetindeki güzelliklere benzetilir. “Yine zeyn oldu cihan mânend-i firdevs-i berîn / Hulle-i istebrakın giydi nebâtât-ı zemîn” beytinde Taşlıcalı Yahyâ bu durumu anlatmaktadır. Saruhanlı Sürûrî, “Şol kim ol gül-endâmin yanağından çıkar / Selsebilin ayıdır firdevs bağından çıkar” beytinde sevgilinin yüzünden akan terin firdevs bahçelerinden kaynayan selsebil suyunun aynısı olduğuna işaret etmektedir. Bu anlayış, firdevsin cennetteki bütün ırmak ve pınarların kaynağı oluşuyla ilgilidir. Zâtî, “N’ola dersem sana hûr-i firdevs-i berîn / Görmedim dünyâ sarâyında nazîrin ey melek” beytinde sevgilisini firdevsteki hûrilere benzetmektedir. “Zâhide firdevs-i

a’la hoş gelir / Bize dîdâr-ı hüveydâ hoş gelir” beytinde Şeyhî, cennete girmekten başka endişesi olmayan ham sofuya firdevs cennetinin, âşığa da sevgilisinin yüzünü görmenin hoş geldiğini belirtir. Bu beyitte, yalnız firdevsin üstündeki en yüksek makam olan adn cennetine girenlerin Allah’ı görebilecekleri şeklindeki tasavvufî inanışa da işaret vardır. Zira ham sofunun hedefi cennet, âşığın hedefi ise sevgilinin cemâli yani rü’yetullahtır. Ahmed Paşa, “Kûyunu görmekle dilden zâil olmaz şevk-i yâr / Kâni’ olmaz cennet-i firdevse dîdâr isteyen” beytinde bunu açık bir şekilde ifade etmiş ve firdevs cennetini sevgilinin bulunduğu yer olarak tanımlamıştır. Bu anlayış tasavvufî metinlerde çok daha belirgindir. Yûnus Emre’nin, “Mâşukluğun hil’atini her kime giydirdin ise / Gelmez gözüne zerrece firdevs-i a’lâ bağları” beyti bunun güzel bir örneğidir. Maddî güzelliklere daha çok rağbet eden sofunun bu yönüne hitaben Hayâlî Bey, “Adın anmaz idin sūfî dahi firdevs-i a’lânın / Eğer ra’nâların görsen İstanbul u Galata’nın” beytinde İstanbul ve Galata’daki güzellerin cennette dahi bulunduğunu söylemektedir.

Fars edebiyatında firdevs kelimesi daha çok “firdevs-rû, firdevs-likâ, firdevs-girdâr, firdevs-mânend, firdevs-meclis, firdevs-manzar, firdevs-vâr” gibi birleşik sıfatlar halinde kullanılmıştır (örnekler için bk. Dihhudâ, XXI, 147-149). Firdevs-i a’lâ bütün güzelliklerin kaynağı olarak kabul edildiği için sevgilinin bu yöndeki vasıfları da cennet güzellikle riyle anlatılır. Bu anlayış Sa’dî’nin, “Ey terâvet bürde ez firdevs-i a’lâ rûy-i tû / Nâdirest ender nigârîstân-ı dünyâ rûy-i tû” (Ey yüzünün taptaze güzelliğini firdevs-i a’lâdan almış olan güzel! Dünya tasvirhânesinde senin yüzünün benzeri bir güzelliğe sahip olan nâdirdir) beytinde ifadesini bulmuştur.

Manzum ve mensur ilmiyal kitaplarıyla *Envârü'l-âşıkîn*, *Muhammediyye* gibi dinî eserlerde, ayrıca mevlid ve mi’râciyelerde cennetle ilgili bilgi verirken firdevsten de bahsedilmiştir. Nitekim *Envârü'l-âşıkîn*’de cennet, cennetin dereceleri gibi konular anlatılırken mensur olarak (“el-Bâbü'l-hâmis”, s. 427-429), *Muhammediyye*’de ise yine aynı konular ele alınırken manzum olarak (Der Beyân-ı Cinân, s. 14; “Faslün fî duhûl-i'l-cenne”, s. 324, 339) firdevs hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. *Muhamme-*

Yazıcıoğlu Mehmed’in *Muhammediyye*’sinde halk resmi tarzında yapılmış cennet tasviri içinde firdevs cenneti (*Muhammediyye*, s. 17-18 arası)

